

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 159.9:316.624

О. О. ЄВДОКІМОВА,

доктор психологічних наук, професор,
 професор кафедри соціології та психології
 факультету № 6 (права та масових комунікацій)
 Харківського національного університету внутрішніх справ

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВПЛИВИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ АНОМІЇ

Визначено особливості сучасного психологічного стану українського суспільства як соціальної аномії. Суспільство, значна частина якого перебуває в такому стані, є ідеальним матеріалом для будь-якого навіювання, для насадження ідей будь-якого толку. Інформаційно-психологічна війна в таких умовах стає оптимальним засобом боротьби між державами, партіями та фінансовими угрупованнями: інформаційні операції, пропагандистські кампанії, таємні акції, чорний піар, підривна діяльність, диверсійні психологічні технології впливають на сприйняття, комунікацію, групову згуртованість або розрізненість тощо.

Інформаційно-психологічна війна виступає формою насильства, в якій в якості інструмента примусу використовуються можливості впливу інформації на психіку людини. Підготовка суспільства до активної протидії інформаційно-психологічним загрозам (як зовнішнім, так і внутрішнім) стає питанням подальшого успішного функціонування українського суспільства.

Ключові слова: соціальна аномія, депресія, розпад системи норм, маніпулювання суспільною свідомістю, інформаційно-психологічна війна, інформаційно-політичні конфлікти, прихований інформаційно-психологічний вплив.

Yevdokimova, O.O. (2015), "Information and psychological impacts in terms of social anomie" ["Інформаційно-психологічний вплив в умовах соціальної аномії"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 6–10.

Переважає більшість статей з проблем психологічної практики в сучасній Україні розпочинається з констатації складних суспільних та економічних процесів в нашій державі та їх впливу на психічний стан українців. І сперечатися тут, дійсно, не доводиться. До суспільних та економічних потрясінь, що відбуваються в Україні, тим чи іншим чином (активно або пасивно) залучено практично все населення країни.

Соціально-економічні перетворювання, різке зростання рівня безробіття, зниження рівня життя призвели до соціально-політичної нестабільності та високої соціальної напруженості. Руйнування звичного способу життя, погіршення соціальної інфраструктури, послаблення ролі соціальних інститутів негативно вплинули на всі сторони життя населення, загостривши проблему соціальної аномії [1, с. 71]. Античний філософ Платон поняття «аномія» використовував для позначення анархії, безладу, беззаконня, безвір'я і несправедливості. У соціологію цей термін ввів видатний французький дослідник Еміль Дюркгейм. Він відзначав, що аномічні стани в суспільстві виникають особливо часто в умовах економічних криз і динамічних реформ. «У момент суспільної дезорганізації, – зазначав він, – чи буде вона відбуватися

через болючу кризу або, навпаки, в період сприятливих, але дуже раптових соціальних перетворень – суспільство виявляється тимчасово нездатним здійснювати потрібний вплив на людину» [2, с. 237].

Згідно з Е. Дюркгеймом, поняття аномії характеризує стан суспільства, при якому настають дезінтеграція і розпад системи норм, що гарантують громадський порядок. В умовах аномії, зазначає Е. Дюркгейм, істотно розширюються можливості для вільних волевиявлень, у тому числі для таких з них, що виходять за межі цивілізованої нормативності. Поширюються егоїстичні умонастрої, зникає належна повага до моральних і правових норм, погіршується стан моралі, зростає число самогубств і злочинів... В такі періоди у більшості зникає уявлення про відмінності між справедливістю і несправедливістю, законністю і беззаконням, можливим і неприпустимим [2, с. 238].

Аномія викликає особливий психологічний стан особистості, який характеризується відчуттям втрати орієнтації в житті, що виникає, коли людина опиняється перед необхідністю слідування нормам, що суперечать одна одній. Людина потрапляє в ситуацію невизначеності, яка характеризується не тільки необхідністю

постійного індивідуального соціального вибору у сферах, де у здоровому суспільстві мала б діяти соціальна регламентація, але й необхідністю вибору етичного. Це призводить до розмивання кордонів соціальної норми, до соціальної відчуженості, до глибокого внутрішньо-особистісного конфлікту [2, с. 239]. Люди є соціально дезорієнтованими, переживають відчуття тривоги, ізольованості від суспільства. Це закономірно призводить до девіантної поведінки, злочинності та інших асоціальних явищ. Необхідною умовою виникнення аномії є протиріччя між двома рядами соціально породжуваних явищ (перший – потреби і інтереси, другий – можливості їх задоволення) [3].

Значно загострює ситуацію в українському суспільстві й «чинник АТО». Як ми вже зазначали у попередніх роботах, значна частина учасників АТО продовжують відчувати окремі симптоми гострої фази ПТСР, а саме: нав'язливі спогади, намагання всіма силами уникнути нагадування про травмуючу ситуацію; нав'язливі сновидіння, що знову і знову відтворюють обставини травми; страх нічних кошмарів викликає безсоння; депресія (відчуття досади, відчаю та самотності протягом тривалого часу); відсутність інтересу до життя; емоційна холодність; соціальне уникнення, дистанціювання, відчуження від інших; «провина за виживання» перед тими, хто загинув; емоційні сплески – напруженість, страх, злість, які виходять з-під контролю; будь-яке зауваження сприймається або як загроза, або як образа; подразливість, значно підвищена збудливість; симптоми виснаження центральної нервової системи: зниження фізичної та розумової працездатності; ослаблення функції уваги і зосередженості; підвищена дратівливість; зниження здатності до творчої діяльності; психопатоподібні порушення; гнівливість, напади погано контрольованої агресії; відчуженість від соціуму; егоїзм; зниження здатності до любові і співпереживання; схильність до розвитку різного роду залежностей; порушення соціальної адаптації; почуття вкороченої життєвої перспективи; неспецифічні соматичні розлади [4].

Незадоволеність власним життям, невпевненість у майбутньому, постійний смуток, відсутність енергії, неможливість зосередитися, а нерідко й думки про те, чи варто взагалі жити, – суспільство, значна частина якого перебуває в такому стані, є ідеальним матеріалом для будь-якого навіювання, для насадження практично будь-яких ідей. Виникає проблема насильства у соціальних відносинах. Про це писали й Габріель Тард у «Законах наслідування», і вже згаданий Еміль Дюркгейм, і Гюстав Лебон у своїй концепції «психології мас», і Зигмунд Фрейд у

роботі «Психологія мас і аналіз людського «Я» (1921) тощо.

Насильство в соціальних відносинах є явищем досить поширеним: насильство неможливе без громадської організації та соціально-політичної ієрархії, системи підпорядкування одних членів суспільства іншим. При застосуванні насильства перевага завжди віддається тим засобам, способам і інструментам соціального примусу, які в умовах даної громадської організації є найбільш ефективними. В інформаційному суспільстві такими інструментами є комплексні організаційні технології інформаційно-психологічного впливу.

Ще 28 вересня 2000 р. у «Російській газеті» було опубліковано «Доктрину інформаційної безпеки Російської Федерації» [5], де зазначається, що сучасний світ знаходиться у стані інформаційно-психологічних війн, і пропонуються ефективні форми і методи державної *інформаційної* політики як ефективний інструмент реалізації *зовнішньої* політики. Інформаційні операції, пропагандистські кампанії, таємні акції, чорний піар, підризна діяльність, диверсійні психологічні технології... Сьогодні психологічна війна є найпоширенішим засобом боротьби між державами, партіями, релігійно-етнічними та фінансовими угрупованнями. Вона проникає в кожен дім. Від неї взагалі не можна сховатися. Але можна вивчити її інструменти та прийоми, стати здатними до опору.

На сьогодні ми можемо констатувати дуже низьку ступінь готовності сучасного українського суспільства чинити активний опір будь-яким спробам маніпулювання суспільною свідомістю, оскільки в масовій свідомості громадян ще тільки формується розуміння масштабу тієї загрози, яку можуть нести сучасні комплексні технології прихованого інформаційно-психологічного впливу, що використовуються в політичних цілях. «Інформаційно-психологічна війна дозволяє інтенсивно впливати на об'єктивні суперечності, що сьогодні існують практично на всіх рівнях державного і суспільного устрою, з метою їх примусового прояву із заданим рівнем інтенсивності та у свідомо визначеному напрямку» [6, с. 227]. Тому, безумовно, було би помилкою вбачати інформаційно-психологічну загрозу для українського суспільства як суто зовнішню. Інформаційно-психологічні війни виникають завжди з приводу перерозподілу влади та здійснення політичного керівництва у суспільстві.

Інформаційно-психологічна війна має всі ознаки політичного конфлікту: мова йде про зіткнення конфліктуючих сторін, яке послідовно проходить основні стадії розвитку соціального конфлікту: доконфліктну ситуацію (зростання

соціальної напруженості характеризується усвідомленням несумісності інтересів і позицій, консолідацією сторін конфлікту; висуванням вимог до опонента), латентну фазу, інцидент, ескалацію, збалансовану протидію, кульмінацію і згасання (вирішення протиріч чи перетворення їх в іншу форму).

Доктор політичних наук А. В. Манойло – співробітник російських спецслужб, політолог, член наукової ради при Раді Безпеки Російської Федерації, чий роботи з питань інформаційних війн отримали назву «російський підхід», перекладені на 7 іноземних мов і викладаються у військових академіях європейських країн, виділяє дві основні соціальні функції інформаційно-психологічної війни: деструктивну і регулюючу [7].

Деструктивна функція, на думку А. В. Манойла, полягає в тому, що інформаційно-психологічна війна призводить до довготривалих змін у системі соціально-політичних відносин суспільства, до перебудови її структури, прямих і зворотних зв'язків з урахуванням появи нових, практично нерегульованих нормами права, форм політичного екстремізму; до загострення політичної боротьби і поширенню практики застосування прямих форм насильства в політичних цілях. Застосування сучасних технологій інформаційно-психологічної війни може призводити до ураження центральної нервової системи людини, що виражається в руйнуванні індивідуальної свідомості, зміні або руйнуванні системи цінностей, нанесенні шкоди психічному здоров'ю, зміні або часткової втрати здатності до абстрактно-логічного мислення, що в довгостроковій перспективі позначається на генофонді нації. Негативний вплив на свідомість і психіку особистості не припиняється навіть після усунення джерела агресії [7].

До регулюючої функції інформаційно-психологічної війни можна віднести можливість вирішення протиріч щодо влади і здійснення політичного керівництва в інформаційно-психологічному просторі методами, що виключають необхідність застосування прямої збройної агресії. У сучасному суспільстві інформаційно-психологічна війна все більше заміщає і витісняє відкриту агресивну форму конфліктних взаємин у політичній боротьбі. На нашу думку, в особливих умовах напівмиру-напіввійни, у яких знаходиться Україна, саме проблеми інформаційно-психологічного впливу мають бути в центрі уваги не тільки психологів і соціологів, але й державної інформаційної політики.

У сучасному українському політичному полі ми можемо спостерігати, як психологічний вплив стає різновидом політичного конфлікту. Здійснюються спроби керувати соціальним сприйняттям тих чи інших подій і явищ;

управляти комунікацією на рівні певних суспільних груп; управляти груповою згуртованістю; управляти динамікою конфлікту; спроби дезорганізувати політичний конфлікт; знизити психологічну агресію або її переспрямувати.

Цікавим також є той факт, що управління інформаційно-політичними конфліктами в принципі не може бути ефективним, якщо конфліктів мало – в умовах одиничності конфліктів кожен конфлікт починає поводитися індивідуально і так чи інакше виходить за рамки загальних статистичних тенденцій і закономірностей, на яких побудовано інформаційне управління. Отже, множинність конфліктів в концепції управління психологічною війною є не завадою, а основною умовою ефективності застосування такої концепції на практиці. Чим більше конфліктів – тим більш передбачуваними можуть бути їх результати. Інформаційні конфлікти є доступним інструментом інформаційно-психологічного управління іншими політичними конфліктами і процесами.

Інформаційно-психологічна війна є формою насильства, в якій в якості інструмента примусу використовуються можливості впливу інформації на психіку людини. Ознаками інформаційно-психологічної війни є: а) насильство як основна форма взаємодії учасників інформаційно-політичного конфлікту; б) інформаційно-психологічні операції як спеціальна організаційна форма надання політичного впливу на учасників конфлікту; в) застосування інформаційної зброї [7]. Підготовка суспільства до активної протидії інформаційно-психологічним загрозам (як зовнішнім, так і внутрішнім) стає питанням подальшого успішного функціонування українського суспільства.

В умовах формування інформаційного суспільства інформаційно-психологічний вплив є найбільш ефективним і універсальним інструментом зовнішньої і внутрішньої політики, що надає силам, які беруть участь у політичній боротьбі, унікальні значні можливості для прихованого управління політичною системою, нанесення шкоди політичним опонентам і маніпулювання ними у власних цілях, тобто саме ті можливості, володіти якими прагнуть будь-які політичні сили. Саме це прагнення політичної еліти сприяє швидкому розвитку і вдосконаленню організаційних, технологічних форм і методів інформаційно-психологічної війни, що стають обов'язковим елементом сучасної політичної боротьби.

Інформаційно-психологічна війна базується на використанні в основі всіх своїх комплексних організаційних технологій прихованого інформаційно-психологічного впливу тих же базових елементів і способів соціальної комунікації, що

й інші соціальні процеси, а отже, є різновидом соціальних відносин, соціальним явищем, природним етапом ескалації соціального конфлікту в умовах, коли громадянське суспільство вже перейшло в нову, інформаційну, стадію розвитку, але ще не виробило дієвих механізмів регулювання нових форм і видів соціальних відносин. Сформована проблемна ситуація в даній області визначається протиріччям між об'єктивною потребою в силовому обмеженні використання в політичній практиці методів, засобів і технологій інформаційно-психологічної війни і відсутністю усвідомлення того, що інформаційно-психологічну війну як соціальне явище і різновид соціального конфлікту викоринити не можна, а можна лише гасити інтенсивність її джерел методами державного регулювання.

Між людською психікою і технічною інформаційною системою, скажімо, програмою, існують певні аналогії. Так, тільки 50 % ресурсів безпеки будь-якої інформаційної системи зосереджено в самій системі. Інші 50 % залежать від користувача. Тому ідея абсолютно надійного, виключно технічного захисту інформаційної системи будь-якого рівня складності, без захисту з боку користувача, є утопічною.

Для визначення природи існуючої загрози досить згадати ієрархію потреб А. Маслоу. Від базової потреби – голоду – до таких складних, як совість.

Правило, виведене А. Маслоу, свідчить, що людина прагне вибудувати власну систему цінностей, безпосередньо пов'язану з ієрархією потреб. Однак заповнення нового вищого шару цінностей стає можливим тільки якщо потреби нижнього рівня задоволені і мають зайву енергію. Для нас куди важливішим є наслідок правила Маслоу: в разі критичного порушення потреб нижнього рівня особистість схильна нехтувати більш складними цінностями в їх колишньому вигляді.

У людини в цій ситуації піддаються викривленням поняття честі, совісті, праведності, патріотизму, дружби – все те, що ми цінуємо в людині. Людина починає думати по-іншому. І починає вибудовувати нову систему цінностей. І саме під час такої перебудови людина або суспільство знаходяться в повній владі маніпулятора. Сьогоднішня система соціальних, політичних і психологічних відносин українського суспільства і механізми самозбереження, регулювання та безпеки, які в ній діють, не можуть перешкодити такій особливій категорії інформаційно-психологічних впливів, як інформаційно-психологічна війна. Така війна розвивається латентно, приховано навіть від уваги залучених до неї учасників, що ускладнює її

виявлення на ранніх стадіях, а також виявлення і своєчасне розв'язання суперечностей, які цей конфлікт породили. Це робить існуючу систему соціальних відносин середовищем, сприятливим до інформаційно-психологічного управління.

Саме такий спосіб інтервенції і є найпоширенішим в сучасних умовах, тим більше, що він не пов'язаний з порушеннями закону. Але це – реальна загроза.

Інформаційне управління, що викликає перерозподіл психічної енергії, завжди являє собою небезпеку, насамперед тому, що викликає перебудову особистості і зміну етичних цінностей. А це, в свою чергу, призводить до втрати психічних і соціальних ресурсів, порушення захисту і до соціальної нестабільності.

Відомі чинники агресій: інформаційна, невербальна, психологічна, економічна. Існують і заходи протидії цим видам агресій.

Розуміння природи даних факторів і механізмів формування загрози здатне значною мірою впливати на рівень захисту як інформації, так і людини й нації в цілому. Більше того, таке розуміння дозволяє боротися не з кожною конкретною загрозою, а позначити всю проблему в принципі.

Проблема безпеки людини і суспільства – це першочергова проблема сучасності. Одна з найбільш поширених мішеней на цій війні – психіка людини, захищати яку необхідно щодня. Жодні заходи цензурного, заборонного або наглядового характеру не здатні впоратися з цим завданням. В Україні проблема інформаційно-психологічних загроз та методів протидії їм на сьогодні залишається переважно суто теоретичним предметом дослідження достатньо вузького кола науковців. Сучасне українське суспільство демонструє надзвичайно низький рівень готовності чинити активний опір будь-яким спробам маніпулювання суспільною свідомістю, оскільки в масовій свідомості громадян ще тільки формується розуміння тієї загрози, яку можуть нести сучасні комплексні технології прихованого інформаційно-психологічного впливу, що використовуються в політичних цілях.

Україна сьогодні потребує створення ефективної системи протидії операціям інформаційно-психологічної війни, яка б ґрунтувалася на глибинному розумінні людської природи. Важливо не потонути в «красивих», відірваних від життя теоріях, а знайти достатню кількість ефективних методів протидії загрози інформаційного управління. Нагородою за такий підхід можуть стати особистість, колектив, нація, що мають стійкий імунітет до більшості сучасних інформаційно-психологічних загроз.

Список використаних джерел

1. Тургенєва О. Ю. Проблема аномії у сучасному суспільстві: соціально-філософський аспект / О. Ю. Тургенєва, Я. Дудкова // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – Вип. 1. – С. 71–75.
2. Дюркгейм Э. Самоубийство : Социологический этюд / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. с сокр. ; под ред. В. А. Базарова. – М. : Мысль, 1994. – 399 с.
3. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия / Р. К. Мертон // Социология преступности. Современные буржуазные теории : сб. ст. : пер. с англ. – М. : Прогресс, 1966. – С. 299–313.
4. Євдокімова О. О. Реакції бойового стресу, гострі та віддалені, як наслідок АТО / О. О. Євдокімова, В. І. Заворотний // III Всеукраїнський психологічний конгрес з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі» : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Київ : Інформац.-аналіт. агентство, 2014. – С. 217–223.
5. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации : утв. Президентом Российской Федерации 09.09.2000 № Пр-1895 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/5.html>.
6. Манойло А. В. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны: монография / А. В. Манойло, А. И. Петренко, Д. Б. Фролов. – М. : Горячая линия – Телеком, 2003. – 541 с.
7. Манойло А. В. Концепция государственной информационной политики в условиях информационно-психологической войны [Электронный ресурс] // Государственная информационная политика в особых условиях / А. В. Манойло. – М. : МИФИ, 2003. – 388 с. – Режим доступа: <http://www.eartist.narod.ru/text24/0044.htm>. – Гл. 14.1.

Надійшла до редколегії 18.12.2015

ЄВДОКИМОВА Е. А. ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВЛИЯНИЯ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНОЙ АНОМИИ

Определены особенности современного психологического состояния украинского общества как социальной аномии. Общество, значительная часть которого находится в таком состоянии, является идеальным материалом для любого внушения, для насаждения идей любого толка. Информационно-психологическая война в таких условиях становится оптимальным средством борьбы между государствами, партиями и финансовыми группировками: информационные операции, пропагандистские кампании, тайные акции, чёрный пиар, подрывная деятельность, диверсионные психологические технологии влияют на восприятие, коммуникацию, групповую сплочённость или разрозненность и др.

Информационно-психологическая война выступает формой насилия, в которой в качестве инструмента принуждения используются возможности воздействия информации на психику человека. Подготовка общества к активному противодействию информационно-психологическим угрозам (как внешним, так и внутренним) становится вопросом дальнейшего успешного функционирования украинского общества.

Ключевые слова: социальная аномия, депрессия, распад системы норм, манипулирование общественным сознанием, информационно-психологическая война, информационно-политические конфликты, скрытое информационно-психологическое воздействие.

ЄVVDOKIMOVA O. O. INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL IMPACTS IN TERMS OF SOCIAL ANOMIE

The features of the modern psychological state of Ukrainian society are determined in the article as a state of social anomie – the state of society, when the disintegration and collapse of the system of rules guaranteeing public order occur; opportunities for free public actions, including for those of them that are beyond civilized normative are significantly expanded; selfish mindset increases relative respect for moral and legal standards disappears, morals state declines, a number of suicides and crimes is growing... The majority loses in such periods an idea of the difference between justice and injustice, legality and unlawfulness, possible and unacceptable.

Society, a great majority of which is in this state, is an ideal material for any suggestion, for the infusion of ideas of any sense. There is a problem of violence in social relations. Information and psychological war becomes the most optimal kind of struggle between the states, parties, religious, financial and ethnic groups: information operations, propaganda campaigns, covert actions, black PR, subversion, sabotage psychological technologies affect perception (on a personal level); communication (at the level of individuals, groups); group cohesion or fragmentation, etc.

Information and psychological war is a form of violence, where possibilities to impact on the human psyche with the assistance of information are used as an instrument of coercion. Features of information and psychological war are: violence as the main form of interaction between participants of information and political conflict; information and psychological operations as a special organizational form of political influence on the participants of the conflict; use of information weapons. Preparation of the society to active counteraction of information and psychological threats (both external and internal) becomes a matter of further successful functioning of Ukrainian society.

Keywords: social anomie, depression, the collapse of the system of rules, manipulation of public opinion, information and psychological war, information and political conflicts, hidden information and psychological impact.